

Н. А. Карасьова,

к. е. н., доцент, докторант, Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СТИМУЛЮВАННЯ ЕКСПОРТУ АГРАРНОГО СЕКТОРА

N. Karasova,

ph. d., National Science Center "The institute of agricultural economics"

STATE AGRICULTURE POLICY OF EXPORT STIMULATION

У статті на основі аналізу світового досвіду та сучасного рівня підтримки національних товаровиробників розкрито проблему стимулювання експортоорієнтованої діяльності в умовах глобалізаційних процесів. Встановлені недоліки державної підтримки в Україні. Визначено пріоритетні торговельно-політичні, фінансові і адміністративні напрями та інструменти реалізації політики стимулювання експорту в аграрному секторі.

The paper reveals the problem of stimulating export-oriented activity disclosed in terms of globalization. Some aspects of government support management in developed countries are studied. Disadvantages of government support in Ukraine are determined. Main directions and implementation tools of export support policy in the agricultural sector are proposed.

Ключові слова: експортоорієнтована діяльність, державна підтримка, стимулювання експорту, аграрний сектор.

Key words: export-oriented activity, state support, export stimulation, agricultural sector.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У наукових колах і досі триває дискусія відносно ролі держави як інституціонального чинника економічного розвитку. Є дослідники, які дотримуються думки, що роль держави повинна бути активною, особливо в умовах глобалізації та трансформації економіки. Інші вважають, що на забезпечення державного регулювання спрямовується занадто велика частка державних витрат і тому її втручання повинне мінімізуватися. На нашу думку, складнощі соціально-економічних реформувань в Україні та багатьох інших країнах з перехідним типом довели, що сама лише лібералізація торгівлі не здатна сприяти покращенню структури виробництва та експорту, надходженню бажаних обсягів іноземних інвестицій та створенню умов для інтеграції економіки у світовий економічний простір без відмови від забезпечення національних інтересів. Тому важливим завданням, що стоїть нині перед Україною, є розробка та здійснення цілеспрямованої політики стимулювання експорту в цілому і продукції аграрного сектору зокрема, що і зумовлює актуальність даного дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематику державної підтримки та регулювання експорту в аграрному секторі в контексті загальної агропродовольчої політики піднімали такі дослідчені економісти, як П. Саблук [9], В. Геєць та Т. Осташко [1], Ю. Лупенко та М. Пугачов [6] та багато інших.

Дослідженням питань необхідності та ефективності державної підтримки, зокрема в умовах глобалізаційних процесів, членства України в СОТ займалися ряд вітчизняних учених таких, як А. Ключник [3], С. Майстро, [7], Н. Левченко [5]. На цьому етапі національна економіка в цілому, як і аграрний сектор зокрема, перебуває на стадії трансформаційних структурних процесів, поглиблення рівня лібералізації та формування оновленої концепції взаємодії із зовнішніми ринками. Тому метою статті є вивчення сучасного стану державної підтримки національних товаровиробників та ви-

значення пріоритетних інструментів стимулювання експорту аграрного сектору, з урахуванням світового досвіду.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз світового досвіду свідчить, що в кожній країні уряд несе відповідальність за стан речей в економіці, а тому основним його обов'язком є розробка і реалізація економічної політики. Концептуальними завданнями економічної політики є покращення стану економіки та рівня ділової активності, забезпечення гарантованого законом рівня життя та зайнятості, створення відносно рівних умов соціально-економічного розвитку регіонів для недопущення напруженості та невдоволення. Відповідно, завданням уряду є і формування зовнішньоекономічної політики, складовою якої повинно бути стимулювання експортоорієнтованої діяльності та створення інституціональних структур її реалізації. Таким чином, політика стимулювання повинна розглядатися як інструмент державного регулювання, який здатний забезпечити реалізацію експортного потенціалу аграрного сектору в інтересах суспільства.

Підтримка експорту в економічно розвинутих країнах втілюється через цілу систему урядових та неурядових інститутів, до якої відносяться профільні міністерства, спеціалізовані агенції, експертні центри, фінансові структури, дипломатичні місії тощо. Державне сприяння експортоорієнтованій діяльності здійснюється в багатьох розвинених країнах Америки, Європи і Азії та країнах, що розвиваються. Але більшість економістів сходяться на думці, що найбільш досконалої форми державна підтримка набула в США, де основним напрямом є створення сприятливих інституціональних умов бізнесу для реалізації вигідних комерційних проектів.

У Південній Кореї з метою здійснення інституційної підтримки міжнародної торгівлі та імпорту технологій було створено у 1962 р. Корпорацію сприяння

Таблиця 1. Оцінка сукупної підтримки аграрного сектору

Види підтримки	млн грн.				
	2010	2011	2012	2014	2015
Підтримка виробників (PSE), у т. ч. платежі, що базуються на:	16149	-5938	4472	-36798	-39836
- на рівні виробництва;	3808	19443	-12063	-55165	-64146
- витрачених засобах виробництва	9540	10373	12502	14105	20310
- податкових пільгах	2800	3100	3300	3800	4000
PSE у валовій продукції, %	6,49	-1,91	1,5	-8,79	-6,97
Підтримка через загальні послуги (GSSE), у т. ч.:	4866	5384	6191	3487	2509
- трансферти на НДДКР	2097	2412	2837	1951	1755
- інспекційні послуги	1342	1368	1593	1292	597
- підтримка та розвиток інфраструктури	1010	1194	1296	9	51
GSSE у структурі підтримки аграрного сектору, %	23,1	-71,1	58,1	-10,5	-6,7

Джерело: сформовано автором.

торгівлі. В Японії організатором системи обслуговування зовнішньоекономічних зв'язків виступає держава, яка і фінансує цю діяльність. Сама система має розгалужений характер та охоплює такі сфери як моніторинг та аналіз маркетингової інформації, здійснення інформаційно-консультаційних послуг, організація рекламно-виставкової роботи, залучення до зовнішньоекономічної діяльності нових учасників тощо [8].

Основною складовою державної політики є фінансування та страхування експорту. Як правило, ця функція покладається на державні експортно-імпортні банки, Міністерства сільського господарства, Агенції співробітництва з міжнародного розвитку ті інші організації. В багатьох країнах діє система податкових пільг (у тому числі і на імпорт технологій та обладнання, що не мають національних аналогів) та диверсифікована система державного страхування торгівлі та інвестицій, що надійно захищає інтереси національних операторів від різного роду ризиків. Вона включає в себе страхування торгівлі, валютних ризиків, векселів і облігацій імпортерів, іноземних інвестицій кредитів іноземним підприємствам. В Південній Кореї з метою посилення економічної ефективності експорту уряд започаткував короткострокове експортне кредитування, що базується на наданні кредиту комерційним банкам при відстрочці платежів по акредитиву. Кредитування зовнішньоекономічних операцій розповсюджене і в Індії, де на основі розстрочки платежів, що забезпечується Державним експортно-імпортним банком експортери можуть постачати продукцію на зарубіжні ринки.

Переваги у володінні та якості обробки інформації є додатковим страховим інструментом який дозволяє ухвалювати обґрунтовані рішення. Відповідно, якість та швидкість прийняття регуляторних рішень на макrorівні та управлінських рішень на мікрорівні є одним з основних факторів конкурентоспроможності на глобальних міжнародних ринках. Інформаційне забезпечення зовнішньоекономічної діяльності повинно здійснюватися шляхом випуску різноманітних проспектів, довідників, інформаційних бюлетенів і т.п. Зокрема в рамках програми стимулювання експорту в США розповсюджується довідник з експортних програм та довідник бізнесмена з питань федеральної підтримки експортерів. У таких інформаційних джерелах розкриваються основні напрями та види державної підтримки експортерів та механізми її отримання. Американські торговельні місії, які відповідають за просування товарів у окремих регіонах, обов'язково відкривають в них свої представництва. Як наслідок, будь-яка компанія США, яка бажає увійти на ринок регіону чи країни отримує пакет інформації відносно бізнес клімату країни, контрагентів, ринків тощо. В Японії формалізована структура зі збору зарубіжної економічної інформації діє під егідою Міністерства зовнішньої торгівлі і промисловості. Особливе місце відводиться Японській некомерційній організації сприяння розвитку зовнішньої торгівлі ДЖЕТРО. Ця організація займається дослідженням товарних ринків, збором та аналізом маркетингової інформації та органі-

зацією виставкової діяльності в країні та закордоном. Вона повністю фінансується урядом та має 79 представництв в різних країнах світу. В Германії та Великобританії система зовнішньоекономічної інформації характеризується наявністю потужних інформаційно-аналітичних центрів, до складу яких входять крупні банки та страхові компанії, державні служби та впливові бізнес-групи.

Значний інтерес для експортерів продукції аграрного сектору представляє аналіз технічних бар'єрів, за допомогою яких уряди відгороджують національних товаровиробників від зовнішньої конкуренції, та можливість їх усунення. До таких перепон відноситься відмінності в стандартах, а також недостатній рівень захисту прав інтелектуальної власності в багатьох країнах-імпортерах, корупцію та хабарництво з боку офіційних осіб. Збором та обробкою такої інформації також повинні займатися дослідницькі центри. Крім того, в умовах тенденції регіоналізації зовнішньоекономічних відносин, акумуляція аналітичних даних з різних джерел інформації дозволяє розробляти стратегії зовнішньоекономічного співробітництва з окремими групами країн, а також галузеві стратегії експортоорієнтованого розвитку.

Відсутність достовірної та своєчасної інформації відносно зарубіжних ринків часто стає перешкодою для реалізації конкурентних переваг для українського агробізнесу. Географія експорту постійно розширюється, в тому числі на специфічні ринки Близького Сходу, Північної Африки та Індокитаю, що вимагає від експортерів врахування всієї специфіки, а нехтування національними особливостями цих ринків можуть обернутися значними збитками. В таких умовах національним експортерам аграрної продукції не вистачає досвіду і вони потребують підтримки, яку можна організувати використовуючи адміністративний ресурс.

Далеко не всі українські компанії мають змогу відкривати офіси в азійських і африканських країнах та наймати місцевих фахівців для вирішення своїх проблем. Зокрема в Центральній Африці через низьку купівельну здатність і дефіцит грошей постійно виникають складнощі з отриманням оплати за відвантажений товар. Дуже поширена практика, коли покупці спочатку наполягають на умовах CIF (постачання в регіон), а потім пред'являють претензії до якості продукції, відмовляючись викупляти її, або пропонують за партію товару суму, удвічі меншу зазначеної в контракті [4]. Специфічні правила і на мусульманських ринках Близького Сходу. Наприклад, покупець може відмовитися оплачувати товар, пославшись на відсутність у експортера сертифікату Halal, а наявність міжнародного сертифікату відповідності SGS для таких покупців не є аргументом. Специфікою країн Індокитаю є елемент корупції, і тому експортеру нерідко доводиться шукати моделі співпраці із місцевими компаніями з метою перерозподілу ризиків.

Дискусійним та гострим питанням стоїть на порядку денному скасування з 1 січня 2016 року спецрежиму

Рис. 1. Реалізація політики стимулювання експортоорієнтованої діяльності аграрного сектору

Джерело: розроблено автором.

ПДВ для аграріїв та відміна нульової ставки ПДВ для ряду зернових та технічних культур, що забезпечувала можливість створення податкового кредиту. Прихильники таких змін роблять акцент на зобов'язаннях України зафіксованих у міжнародних угодах та домовленостях із МВФ. Потужне ж аграрне лобі попереджає про негативні наслідки ліквідації, фактично, єдиного дієвого інструменту підтримки аграрного сектору. Так, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України у 2014 р. застосування спеціального режиму оподаткування дозволило додатково інвестувати у виробництво близько 24 млрд грн: 19,8 млрд грн. — завдяки спецрежимам ПДВ, 3,6 млрд грн. — завдяки єдиному фіксованому податку. У 2015 р. селяни інвестували 32 млрд грн.: 28 млрд грн. та 4 млрд грн. відповідно. В таблиці 1 наведено загальна оцінка підтримки аграрного сектору на основі методології ОЕСР [10].

Таким чином, в останні роки має місце не підтримка, а оподаткування виробників, це саме стосується і програм розвитку НДДКР, інфраструктури, інформаційно-аналітичних послуг тощо. На додачу, негативний вплив відіграють девальвація національної валюти, інфляційні процеси хронічний дефіцит бюджету та корупція. Кардинальний поворот ситуації із 1 січня 2016 року, коли набрали чинності зміни до Податкового кодексу та норми нового бюджету через запровадження диференційованої системи дії спецрежимів оподаткування за видами сільськогосподарських операцій призведе до втрати 27 млрд грн. обігових коштів, що спричинить розорення багатьох компаній або змусить їх

відійти у тінь. Зокрема скасування фіксованого сільгосподатку і введення єдиного податку 4-ї групи в підсумку збільшують фіскальний тиск на малий бізнес у 21 раз. Скасування нульової ставки ПДВ при експорті призвело до скорочення посівних площ цукрових буряків, кукурудзи, зернових та зернобобових (від 10 до 20%). Збільшились лише посіви сої на 16,3%, для якої внаслідок лобювання інтересів окремих агрохолдингів пільгове оподаткування було залишено. Крім того, експерти наголошують, що слід очікувати і підвищення вартості продукції разом із падінням виробництва на 4,3—4,5%, а це приблизно 30 млрд грн. Як наслідок, знизяться обсяги валової аграрної продукції, зменшиться кількість робочих місць, скоротяться обсяги валютного витогу від експорту сільськогосподарської продукції в розмірі близько 1 млрд дол. [2].

Аналізуючи Угоду України з Європейським союзом, необхідно зазначити, що спеціальний режим оподаткування ПДВ у цілому не суперечить їй. Доповнення XXVIII до глави "Оподаткування" Розділу V "Економічне і галузеве співробітництво" угоди з ЄС містить зобов'язання України поступово наблизити своє податкове законодавство до законодавства ЄС. Зокрема імплементації підлягає Директива Ради ЄС 2006/112/ЄС від 28.11.2006 року "Про спільну систему податку на додану вартість". А статтях 295—305 Директиви, які безпосередньо стосуються оподаткування аграріїв та повинні бути впроваджені протягом 5 років з часу набрання чинності Угодою, передбачають спеціальну схему з фіксованою ставкою для виробників

сільськогосподарської продукції. Відповідна схема дає можливість встановлювати державі фіксовані компенсаційні норми для можливості компенсувати вхідний ПДВ.

Крім того, політика стимулювання експортоорієнтованої діяльності повинна передбачати і можливість застосування заходів "жовтої скриньки", що передбачені умовами членства в СОТ та зафіксовані порогом внутрішньої підтримки для виробників (PSE) на рівні 609,5 млн дол. До них відносяться бюджетна тваринницька дотація; державна підтримка виробництва продукції рослинництва (дотування на гектар посівів, часткова компенсація вартості мінеральних добрив); підтримка селекції в рослинництві, тваринництві, птахівництві; часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки; фінансова підтримка через механізм здешевлення кредитів; здешевлення вартості страхових премій; фінансова підтримка фермерських господарств; фінансова підтримка агропромислових підприємств, що знаходяться в особливо складних кліматичних умовах; закладення і нагляд за молодими садами, виноградниками, ягідниками, хмільниками. Не дивлячись на такий, відносно, невеликий базовий рівень, він ще жодного разу не був використаний повністю. Заходи, що відносяться до "зеленої скриньки" (за методологією ОЕСР — це переважно підтримка через загальні послуги (GSSE)) взагалі не мають обмежень, але через дефіцит бюджету фінансуються в дуже незначних розмірах та за залишковим принципом, що негативно впливає на інфраструктурне забезпечення експортоорієнтованої діяльності.

Додатковим стимулом розвитку виробництва та експортної діяльності може бути зниження митних платежів при купівлі імпортного обладнання та техніки, яка не має вітчизняних аналогів. Проблема індустріалізації нині особливо гостро стоїть перед фермерами, малими та середніми підприємствами, що через нестачу обігових коштів та недоступність кредитних ресурсів потрапляють у пастку низькотехнологічного та низькопродуктивного виробництва. Застосування податкових пільг як інструменту підтримки виробництва та експорту сільськогосподарської продукції є необхідною умовою насичення та розвитку внутрішнього агропродовольчого ринку, а отже, і формування національними товаровиробниками конкурентних переваг для експансії на зовнішні ринки, який цілком вписується у рамки міжнародних зобов'язань та відповідає нормам САП в ЄС.

Узагальнюючи міжнародний досвід можна зробити висновок, що основними напрямками стимулювання експортоорієнтованої діяльності повинні бути торговельно-політична підтримка, фінансове стимулювання та вдосконалення механізму податкового адміністрування експортних операцій (рис. 1).

ВИСНОВКИ

Таким чином, державна політика стимулювання експортоорієнтованої діяльності повинна формуватися в контексті парадигми багатofункціональності сільського господарства та в напрямку реалізації його сталого економічного розвитку, що відповідає як національним інтересам, так і зобов'язанням прийнятими Україною в рамках багатосторонніх міжнародних угод. Сприятливі умови для здійснення експортоорієнтованої діяльності в аграрному секторі можуть бути реалізовані в результаті створення сприятливих інституціональних умов для бізнесу в процесі просування вигідних комерційних проєктів.

Впровадження системної політики підтримки та стимулювання експорту повинна базуватися на торговельно-політичній підтримці, в основі якої повинні знаходитися комплекси дослідження потенціалів закордонних ринків для реалізації української продукції, що забезпечуватимуть надання експортерам якісних та своєчасних інформаційно-консультаційних послуг та активна участь у просування товарів національного виробництва українських посольств та торговельних представництв. Ключовою функцією держави є також забезпечення функціонування інституцій фінансування та гарантування експортних операцій. В частині податкового регулювання основним завданням є обґрунтування та запровадження ефективних стимулів та пільг, а також забезпечення сталих та прозорих правил гри, що даватимуть можливість орієнтуватися на довгострокові економічні результати.

Література:

1. Гейць В.М. Оцінка впливу Угоди про асоціацію /ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України: наукова доповідь [Електронний ресурс] / В.М. Гейць, Т.О. Осташко, Л.В. Шинкарук // ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАН України". — К. — 2014. — Режим доступу до ресурсу: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2013/06/N_dop_Ostashko14.pdf
2. Каспрук Л. Льготные режимы для аграриев: отменить нельзя оставить / Л. Каспрук // АПК-Информ: ИТОГИ. — № 10 (16) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.apk-inform.com/ru/exclusive/topic/1052850#.V731TKKlrRx>
3. Ключник А.В. Регулювання розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектора в умовах євроінтеграційних процесів України / А.В. Ключник, А.І. Федоренко // Інноваційна економіка. — 2013. — № 4. — С. 11—18.
4. Козаченко Л. Для экспорта в ЕС в модернизацию предприятий пищевого сектора необходимо инвестировать не менее \$15 млрд / Деловая столица [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dsnews.ua/economics/leonid-kozachenko>

5. Левченко Н.М. Принципи державного регулювання розвитку АПК в умовах інтеграції до європейського простору / Н.М. Левченко // Державне будівництво. — 2011. — № 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_1_42

6. Лупенко Ю.О. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства: моногр. / Ю.О. Лупенко, М.І. Пугачов, Б.В. Духницький та ін. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2015. — 320 с.

7. Майстро С.В. Національний аграрний ринок в умовах глобалізації: механізм державного регулювання: монографія / С.В. Майстро. — Харків: Вид-во ХарРІНАДУ "Магістр", 2009. — 240 с.

8. Приходько С.В. Стимулирование экспортной деятельности в зарубежных странах и практика поддержки экспорта в России // С.В. Приходько, Н.П. Воловик, Р.М. Ентов, А.Б. Золотарева и др. // Институт экономики переходного периода. — М.: 2007. — 159 с.

9. Саблук П.Т. Економічний інтерес у розвитку аграрного виробництва: монографія / П.Т. Саблук. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2014. — 356 с.

10. OECD countries: Producer Support Estimate by country [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MON20123_1

References:

1. Hejts', V.M. (2014), Otsinka vplyvu Uhody pro asotsiatsiiu/ZVT mizh Ukrainoiu ta YeS na ekonomiku Ukrainy [Evaluation of the impact of the Association Agreement/Free Trade Zone between Ukraine and the EU on Ukraine's economy], DU "In-t ekon. ta prognosuv. NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine.
2. Kaspruk, L. (2015), "Preferential treatment for farmers: cancel is impossible retain", APK-Inform: ITOGI, vol. 10(16), available at: <http://www.apk-inform.com/ru/exclusive/topic/1052850#.V731TKKlrRx> (Accessed 20 Aug 2016).
3. Kliuchnyk, A.V. (2013), "Regulation of foreign economic activity of the agricultural sector in terms of European integration processes in Ukraine", Innovatsijna ekonomika, vol. 4, pp. 11—18.
4. Kozachenko, L. (2016), "For export to the EU in the modernization of the food industry needs to invest at least \$ 15 billion", Delovaja stolica, available at: <http://www.dsnews.ua/economics/leonid-kozachenko> (Accessed 20 Aug 2016).
5. Levchenko, N.M. (2011), "The principles of state regulation of agricultural development in conditions of integration into the European space", Derzhavne budivnytstvo, vol. 1, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_1_42 (Accessed 20 Aug 2016).
6. Lupenko, Yu.O. (2015), Formuvannia hlobal'noho i rehional'noho rynkiv sil's'kohospodars'koi syrovyny ta prodovol'stva [Develop a global and regional markets for agricultural raw materials and food], NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine.
7. Majstro, S.V. (2009), Natsional'nyj ahrarnyj rynek v umovakh hlobalizatsii: mekhanizm derzhavnoho rehulivannia [National agricultural market in the context of globalization: the mechanism of state regulation], Vyd-vo KharRINADU "Mahistr", Kharkiv, Ukraine.
8. Prihod'ko, S.V. (2007), Stimulirovanie jeksportnoj dejatel'nosti v zarubezhnyh stranah i praktika podderzhki jeksporta v Rossii [Stimulate of export activities in foreign countries and practice of supporting exports in Russia], Institut ekonomiki perehodnogo perioda, Moscow, Russia.
9. Sabluk, P.T. (2014), Ekonomichnyj interes u rozvytku ahrarnoho vyrobnytstva [The economic interest in the development of agricultural production], NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine.
10. OECD (2012), "OECD countries: Producer Support Estimate by country", available at: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MON20123_1 (Accessed 20 Aug 2016).

Стаття надійшла до редакції 16.09.2016 р.